

BULGARİSTAN'DA YILMAZ BİR JÖN TÜRK: EDHEM RUHİ BALKAN ve *BALKAN* GAZETESİ (1907-1908)*

Mustafa Kemal SİNCER**

ÖZET

*Sultan II. Abdülhamit'in mutlak iktidarına karşı yurt içinde oluşan ve bir süre sonra yurtdışına kaçmak zorunda kalan Jön Türk muhalefetinin pek bilinmeyen aktörlerinden biri olan Edhem Ruhi Balkan'ın hayatı ve gerek Sultan II. Abdülhamit'e ve gerekse ömrünün büyük bir kısmını geçirdiği Bulgaristan'daki hükümetlere karşı kesintisiz bir şekilde sürdürdüğü siyasi mücadelesi bu makalede öncelikle ele alınacak konular arasındadır. Bu mücadele için Edhem Bey'in kullandığı en önemli araç ise *Balkan gazetesi* olmuştur. Edhem Ruhi Bey tarafından Filibe'de yayınlanan *Balkan gazetesi* bir taraftan Osmanlı topraklarında anayasal yönetime geçilmesi için mücadele ederken bir taraftan da Bulgaristan topraklarında bulunan Müslüman Türklerin haklarını savunmak için var gücüyle çabalamıştır. Bu yönleriyle Edhem Ruhi Bey ve onun *Balkan gazetesi* Jön Türk hareketi içerisinde ayrı bir noktada konumlanmaktadır. Bu çalışmada, *Balkan gazetesi*'nin şekilsel özelliklerinden yola çıkarak önce bu gazete hakkında oldukça detaylı tanıtıcı bilgi verilmeye çalışılmış ardından da Edhem Ruhi'nin mücadelesinde kilit rol oynayan yazıları ayrıntılı bir incelemeye tabi tutulmuştur.*

Anahtar Kelimeler: Edhem Ruhi Balkan, Sultan II. Abdülhamit, *Balkan gazetesi*, Jön Türk basını, Bulgaristan.

A FEARLESS YOUNG TURK IN BULGARIA: EDHEM RUHİ BALKAN AND BALKAN NEWSPAPER (1907-1908)

ABSTRACT

*The life of Edhem Ruhi Balkan, who was one of the unknown figures of the Young Turks, the opponents of Sultan Abdulhamit II's absolute power, in the empire and abroad, and his continuous political opposition to either Sultan Abdulhamit II or the Bulgarian governments for the rights of Muslim Turkish minority, are going to be discussed in this paper. His main instrument for this political opposition was his *Balkan newspaper*. *Balkan*, which was published by Edhem Ruhi in Plovdiv, was struggling for a constitutional regime in the Ottoman Empire on one hand and for the rights of the Muslim Turkish minority in Bulgaria on the other hand. His efforts against the absolute regime of the Sultan and the pressures of the Bulgarians on the Muslim Turkish minority in Bulgaria put him in a different position in the Young Turk movement. In this paper, first, the characteristics of *Balkan newspaper* and the articles of Edhem Ruhi in this newspaper was analyzed in detail.*

Keywords: Edhem Ruhi Balkan, Sultan Abdulhamit II, *Balkan newspaper*, Young Turk press, Bulgaria.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 26.02.2020; Yayına Kabul Tarihi: 15.03.2020

* Bu çalışma, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı'nda Mustafa Kemal Sincer'in "Edhem Ruhi Balkan ve *Balkan Gazetesi* (1907-1908)" isimli Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

** Doktora öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı, İSTANBUL; ORCID: 0000-0003-2765-2669, E-posta: mkemalsincer@gmail.com

Giriş

Bu çalışma, bütün hayatı boyunca Osmanlı Devleti'nin daha iyi bir şekilde yönetilmesi ve Türk milletinin muasır medeniyet seviyesine ulaşması için çaba harcayan Edhem Ruhi Balkan'ın hayatını, eserlerini ve onun Bulgaristan'da bulunduğu süre içerisinde, bu uğurda mücadele etmek için çıkardığı *Balkan* gazetesini incelemeyi hedeflemektedir. Bu bağlamda öncelikle Edhem Ruhi Balkan'ın hayatı ele alınacak, ardından eserlerine değinilecek ve Edhem Bey'in çıkardığı ve Bulgaristan Türklerinin sesi olan *Balkan* gazetesi genel hatlarıyla incelenecektir.

1. Edhem Ruhi Balkan'ın Hayatı

Edhem Ruhi Bey, 1873 yılında İstanbul Fatih Atikali Mahallesi'nde, Zincirlikuyu Karakol Sokak'ta dünyaya gelmiştir. Babası, Şirket-i Hayriye'ye bağlı "İnayet" gemisinin başçarkçısı Hacı Ahmet Efendi, annesi ise Hafize Hanım'dır. Edhem Ruhi Bey'in eğitim hayatı Canfeda Hatun Okulu'nda başlamış, ardından sırasıyla Fatih Askeri Rüştiyesi ve Kuleli Askeri Tıbbiye İdadisi ile devam etmiştir. İdadiyi bitiren Edhem Ruhi, doktor olma yolunda önemli bir adım atarak Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'ye girmeyi başarmıştır (Canlı Tarihler 1947: 3-5).

Edhem Ruhi'nin zihnindeki, gençlik yıllarını şekillendirecek inkılapçılık düşüncesi ilk olarak Kuleli Askeri İdadisi'ndeki Fransızca öğretmeni Muhtar Bey'in sözleriyle uyanmaya başlamıştır. Muhtar Bey bir gün ona ve sınıf arkadaşlarına, "Bu vatanın istikbali sizlere mevdudur. Aranızda geçinen zadegan çocuklarının kordonlarına imrenmeyiniz. Memleketin hakiki evlatları, fazilet ve namusun timsali onlar değildir. Buna ancak sizler layıksınız." diyerek onların millî duygularını harekete geçirmeyi başarmıştır (Canlı Tarihler 1947: 6).

Edhem Ruhi'nin Kuleli'den sonraki adresi olan Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane dönemi ise hayatını derinden etkileyecek tanışıklıkların başlangıç yeridir. Burada kendisinden daha üst sınıflarda bulunan ve İttihatçılık düşüncesinin fikir babaları kabul edilen isimlerle tanışmıştır. İlk İttihatçılardan İshak Sukuti'nin desteği ve himayesiyle aralarına karışma şansı bulan Edhem Ruhi, hemen eylemlere katılmaya başlamıştır. Kendisine "Küçük Edhem" lakabı verilen Edhem Ruhi'nin ilk faaliyeti bir dağıtım işi olmuştur. Kitabet muallimi Recep Bey'in Mahkeme-i Kübra isimli, Sultan Abdülhamid'in yargılanmasını ve cezalandırılmasını hikâye eden eseri çoğaltılarak, bir Kadir gecesinde İstanbul'un bütün selatin camilerinde dağıtılmıştı. Ayasofya Camii'nde eseri dağıtacak grup arasında ilk İttihatçılık eylemine katılan Edhem Ruhi de hazır bulunmuş ve hafiyelere yakalanmadan görevini yerine getirmeyi başarmıştır. Diğer bir vaka ise Edhem Ruhi Bey'in arananlar listesine girmesine sebep olmuştur. 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı olarak da bilinen Teselya Savaşı'nın bitişini takip eden günlerde, muharebeden galibiyetle ayrılan Osmanlı Devleti, anlaşma masasından Yunanistan'a toprak kaybederek kalkmıştı. Bu durum karşısındaki rahatsızlıklarını bir beyanname şeklinde kaleme alan Edhem Ruhi ve arkadaşları, bayram sabahı Eyüp Cami önünde bunları halka dağıtmışlardır. Bu hareket Sultan Abdülhamid'i çok kızdırmış ve Padişah tarafından olaya karışanların mutlak suretle yakalanmaları emredilmiştir. Böylece Edhem Ruhi Bey'in ismi Saray'ın kayıtlarına da geçmiştir (Canlı Tarihler 1947: 8-10). Fakat yapılan tutuklamalarda Edhem Ruhi yerine yanlışlıkla İzmirli İbrahim Edhem tevkif edilmiştir (Zaimoğlu 2019: 16).

Edhem Ruhi'nin bir diğer önemli eylemi ise onun sürgünle tanışmasına neden olmuştur. Sultan Abdülhamid'e karşı suikast hazırlığı yapan bir grup arasında yer alan Küçük Edhem, bu planın Saray tarafından öğrenilmesinin ardından aranmaya başlamıştır. Okuldan izinli çıkmak üzere hazırlandığı bir gün, mektep müdürü Kaymakam İhsan Bey'in

emriyle tutuklanıp bir odaya kapatılan ancak odanın arka penceresinden kaçmayı başaran Edhem Ruhi, bir süre farklı dostlarının evlerinde saklandıktan sonra Sıddık Han isminde İngiliz tabiiyetine mensup bir Hintlinin evinde kalmaya başlamıştır. Avrupa'ya kaçma fikrini kafasına koyan Edhem Ruhi Bey, kendisini kaçırarak gemiye binmek üzere evden ayrıldıktan sonra yolda Kabasakal Mehmet Paşa tarafından yakalanmıştır. Yıldız Sarayı'na gönderilen Edhem Ruhi Bey, yapılan sorgulamanın ardından Taşkışla'da hapsedilmiştir (Canlı Tarihler 1947: 11-13).

Edhem Ruhi, Taşkışla'da askerî mahkemede yargılanmış ve hakkında önce idam ceza verilmiş, ardından da bu ceza müebbet kürek mahkûmluğuna çevrilmiştir (Bal 2002: 363). 102 günlük bir hapis döneminin ardından Trablusgarp'a sürgüne gönderilmesine karar verilen Edhem Ruhi, kendisi gibi sürgüne gönderilen 78 kişiyle birlikte, ayağı prangalı halde, "Şeref" isimli vapura bindirilmiştir (Kuran 1956: 144). "Şeref" vapurunda, Edhem Ruhi gibi idama mahkûm edilip sonra cezaları kürek mahkûmluğuna çevrilenler arasında Yusuf Akçura, Doktor Ali ve Ahmet Cevat Bey de bulunmaktadır (Canlı Tarihler 1947: 13).

Vapur yolculuğu esnasında zor şartlar altında ayakta kalmaya çalışan genç Edhem Ruhi, Trablusgarp'a ulaşıldığında kale hapsine alınmıştır. Aynı vapurla sürgün edilen arkadaşlarının bir kısmıyla hapisane günlerini geçirmeye başlamıştı. Bir süre sonra İshak Sukuti'nin sarayla kurduğu bağlantı ve yaptığı anlaşma sonucunda tüm mahkûmlara kale içinde serbest dolaşma hakkı verilmişti. Bu yarı serbestlik hali Edhem Ruhi'ye yetmeyince Trablusgarp'tan Avrupa'ya kaçma planları yapmaya başlamıştı. İttihat ve Terakki'nin Trablusgarp şubelerinden yol masrafını alan Edhem Ruhi Bey, yanında Nazmi Asaf ile birlikte Tunus ve Marsilya güzergâhını takip ederek Cenevre'ye ulaştı (Canlı Tarihler 1947: 14-20).

Edhem Ruhi Bey'in Avrupa macerası Cenevre'de başlamıştı. Burada İttihat ve Terakki'nin önderlerinden Abdullah Cevdet ve İshak Sukuti'nin çıkardığı ve cemiyetin yayın organı kabul edilen *Osmanlı* gazetesinde çalışmaya başlamıştır. İlk makalesini "Adalet-i İlahiye" başlığıyla ve Tıp Talebesi Edhem Ruhi imzasıyla yayınlamıştır (Edrem Ruhi 1899: 4). Edhem Ruhi Cenevre'de Çürüksulu Ahmed, Murad, İshak Sukuti, Abdullah Cevdet, Mustafa Ragıp, Mithat Şükrü, Şefik Bey, Tunalı Hilmi, Doktor Hasan, Akil Muhtar, Nuri Ahmed ve Reşid Bey gibi güçlü bir Jön Türk kadrosuyla birlikte hareket etmiştir (İnan 1978: 134).

Bir süre sonra Bab-ı Ali tarafından İshak Sukuti Roma sefaretinde, Abdullah Cevdet ise Viyana sefaretinde değişik memuriyetlere tayin edilmiştir (Bal 2002: 363-364). Gazetenin çıkarılmasında görevli olan Halil Bey ve Nazım Bey'in, Cenevre zabıtası tarafından Cenevre'de ikamet etmelerine izin verilmemesi nedeniyle bu kişiler matbuat malzemelerini Edhem Ruhi Bey'e teslim etmiştir (BOA, Hariciye Siyasi 1763: 4). Roma'daki görevinin başına giden İshak Sukuti, arka plandan işleri yönetebilmek amacıyla, cemiyetin başına sıradan bir Jön Türk olarak gördüğü, fazla sivrilmeyen Edhem Ruhi'yi getirmiştir. Gazetenin yönetimi ise Nuri Ahmedî'ye verilmiştir. Bir süre sonra Edhem Ruhi gazetenin yönetim işlerine de müdahale etmeye başlamış ve Nuri Ahmedî'yle araları açılmıştır (Hanioğlu 1995: 174). Gazete 61. sayıya kadar burada çıkmıştır. Daha sonra İstanbul'dan Avrupa'ya kaçan Damat Mahmut Celalettin Paşa ve oğulları gazeteye maddî destek vermeye başlamıştı. Sultan II. Abdülhamid, Almanya'nın da kendisine yardım etmesiyle İsviçre makamları üzerinde siyasi baskı kurmayı başarmış (Oğuz 2007: 141) ve gazete önce Londra'ya ardından da Manş Denizi kıyısında bir ticaret kenti olan Folkestone'a taşınmak zorunda kalmıştır (Osmanlı 1900: 1).

Edhem Ruhi, Damat Mahmut Celalettin Paşa'nın ölümünden sonra, oğullarından Sabahattin Bey'le fikir ayrılığına düştü. Sabahattin Bey "Adem-i Merkeziyet" düşüncesini savunuyor, Edhem Ruhi ise bu düşüncenin Osmanlı Devleti'ni içinde bulunduğu zor durumdan çıkarmaktan ziyade iç karışıklıkları ve kopuşları hızlandıracağını belirtiyordu. Maddi güçlüklerin de etkisiyle gazeteyi bir süreliğine Mısır'a taşıma kararı alan Edhem Ruhi, Mısır Hıdivi Abbas Hilmi Paşa'nın himayesiyle *Osmanlı* gazetesini Mısır'da neşretmeye başlamıştır. İstanbul'daki annesinin Yıldız Sarayı'nda sorgulanması ve hapse atılması, hapiste hayatını kaybetmesi Edhem Ruhi'nin kinini arttırmıştı. Bunun sonucunda, Sultan Abdülhamid'e karşı olan muhalefetini sertleştirmiştir. Edhem Ruhi Bey Padişah'a karşı organize ettiği başarısız suikast girişiminin sonucunu Mısır'da öğrendikten sonra, Abdullah Cevdet ile anlaşarak gazeteyi tekrar Cenevre'ye taşıma kararı almıştır (Hanioglu t.y.: 48-49). *Osmanlı* gazetesinin yayın hayatı 141. sayıdan sonra son bulmuştur.

İçinde bulunduğu sıkıntılı durumdan kurtulmak için İstanbul'a daha yakın olmak isteyen Edhem Ruhi, Paris Sefiri Salih Münir Paşa aracılığıyla saraya başvurmuş ve eğitimini tamamlamak için izin istemiştir. Saraydan gelen cevapta, eğitimi için izin verilmeyeceği ama isterse bir memuriyete tayininin yapılabileceği bildirilmiştir. Buna mukabil Edhem Ruhi, 1500 kuruş maaşla Sofya Komiserlik Dairesi'nde memuriyete başlamıştır (BOA, Dahiliye Şifre 353: 28). Kendisine Balkanlar'da meydana gelen siyasi meseleleri raporlama görevi verilmiştir. Görevindeki başarılarından dolayı Sofya Komiseri Sadık Elmüeyyed Paşa'nın takdirini kazanmayı başarmıştır. Sakin geçen birkaç aydan sonra yine eski heyecanları ve kini alevlenen Edhem Ruhi, 21 Temmuz 1905'te İstanbul'da Sultan Abdülhamid'e karşı düzenlenen suikasta karışmıştır. Olayın sonunda yapılan soruşturmalarda Edhem Ruhi'nin, eylemi gerçekleştiren kişilerin Bulgaristan'dan İstanbul'a geçişlerine yardım ettiği ortaya çıkmıştır. Sefaretnamede çalışması münasebetiyle biriken maaşlarının ödeneceği bahanesi öne sürülerek, padişahın emriyle bir an önce İstanbul'a gelmesi istenmiştir (BOA, Hariciye Paris Sefareti 798: 61). İşlerin kendisi için kötüye gittiğini fark eden Edhem Ruhi, memuriyetten istifa ederek, Filibe'ye kaçmıştır. Filibe'de gazetecilik mesleğine geri dönüş yapmış ve tedarik ettiği malzemelerle *Rumeli* adını taşıyan gazetesini çıkarmaya başlamıştır. 8 Aralık 1905'te yayınlamaya başladığı ve toplam 31 sayı çıkan gazetenin ilk sayılarında, bölgede yaşayan Müslüman halkın tepkisinden de çekindiği için, geçmişe oranla daha yumuşak bir üslup kullanan Edhem Ruhi, zaman ilerledikçe tekrar sert muhalefet diline geçiş yapmıştır (Canlı Tarihler 1947: 31-33). İlerleyen günlerde gazetenin yanına *Rumeli Telgrafları* isimli bir ek çıkarmaya başlamıştır.

Edhem Ruhi, 22 Temmuz 1906'da en kapsamlı ve uzun soluklu gazetesi haline gelecek olan *Balkan* gazetesini "İfade-i Meram" başlıklı yazısıyla çıkarmaya başlamıştır (Edhem Ruhi 1322 (1906): 1). Bu neşriyatında meşrutiyet yönetiminin mutlaka geri gelmesiyle ilgili yazılar yazmış ve Kanun-i Esasi'nin ilanının tek çıkar yol olduğunu savunmuştur. Bulgaristan Türkleri ve onların haklarının korunması için de çaba gösteren gazete, çeşitli teknik aksaklıkların dışında Cuma ve Pazartesi günleri hariç her gün çıkmıştır.

23 Temmuz 1908'de Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ilan edildi ve Edhem Ruhi en büyük emellerinden birine ulaşmıştır. 13 Ağustos 1908 günü, yanında Balkan Ermeni Komitesi reisi ve aynı zamanda *Razmik* gazetesi yazarı Zartaryan Efendi, *Balkanski Novini* gazetesi yazarı ve 40 vatandaşa birlikte mahalle kütüphanesine giden Edhem Ruhi, Cami-i Kebir hatibi huzurunda, Kanun-i Esasi'ye kanlarının son damlasına kadar sadık kalacaklarına, bundan sonraki bütün hareketlerinde devletin ve milletin saadetini ve selametini gözetmeye çaba sarf edeceklerine dair yemin etmiştir (BOA, Sadaret

Bulgaristan 170: 15). Daha sonra kendisine verilecek talimatları almak için İstanbul'a gelen Edhem Ruhi, İttihatçıların önder kadrosuyla görüştüktan sonra, Hüseyin Hilmi Paşa, Talat Bey ve Cavit Bey'in telkinleriyle Bulgaristan'a geri dönmüştür. 31 Mart Vakası sırasında Edirne ve Selanik'teki ordu merkezleriyle sıkı irtibat kuran Edhem Ruhi, ordu kumandanlıklarının, *Balkan* gazetesini ordu içine girebilecek tek gazete ilan etmelerinden sonra gazetenin baskı sayısını arttırmıştır. İsyân esnasında yaptığı yayınlardan ötürü Mahmut Şevket Paşa'dan bir teşekkür telgrafi almıştır.

Bu dönemde Bulgaristan, Osmanlı Devleti'nden tamamen ayrılmış ve bağımsızlığını kazanmıştı. Filibe'de gazetesini çıkarmaya devam eden Edhem Ruhi, bölgede kalan Müslüman Türklerin haklarını korumaya ve sözcülüğünü yapmaya devam etmiştir. Bulgaristan'da Kral Ferdinand'ın hükümeti kurma görevini verdiği Manilof, Türklere karşı şiddet hareketlerine başlayınca Edhem Ruhi de bu hareketlere muhalif yazılar yazmaya başlamış ve bunun sonucunda gözaltına alınmıştır. Filibe'deki Balkan Bankası'nın yarı hissesine sahip olan Mehmet Raşit Bey'in ödediği 50.000 frank önce kefaletle serbest bırakılmıştır (Canlı Tarihler 1947: 34-35)¹, mahkeme sürecinin sonunda ise 2 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır (BOA, Hariciye Paris Sefareti 843: 83). Hapse gönderilen Edhem Ruhi, buradan da Balkan'a yazılar yazmaya devam etmiştir. Kendisini hapisten kaçırmayı teklif eden İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi arkadaşlarına verdiği cevap, mücadelecî ruhunun bir örneği olarak görülebilir: "Biliyorsunuz ki hapis edilmekten kılım bile kıpırdamaz. Serçeden korkan darı ekmez! Sol tarafıma yattım, bir sene geçti; sağ tarafıma da yatarım, ikinci bir sene geçer! Fakat kaçarsam, bir daha Bulgaristan'a dönemem. O zaman bütün emellerimiz mahvolur." (Canlı Tarihler 1947: 35-44)

Edhem Ruhi'nin Bulgaristan'da hapiste olduğu sırada İstanbul'da, Samakov muhacirlerinden İbrahim, Beyazıt Meydanı'nda kahveci muhacir Ali Rıza ve Fatih'te Tekkezade Konağı'nda mukim Samakov muhacirlerinden Halil imzasıyla Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü'ne bir dilekçe verilmiştir. Bu kişiler dilekçelerinde Edhem Ruhi'nin Bulgaristan'da tutuklandığını bildirmişlerdir. Yıllardan beri Bulgaristan'daki Türk ve Müslüman nüfusun haklarını savunan ve sırf bundan dolayı haksız bir şekilde, bir bayram günü ailesinin yanındayken bir canı gibi tutuklanan Edhem Ruhi'nin serbest kalması için gerekli adımların atılmasını istemişlerdir. Dilekçe sahipleri Bab-ı Ali'den, bir Cuma günü Fatih Meydanı'nda protesto mitingi yapılmasını, Bulgar hükümetinin bu haksız hareketine karşı İstanbul'daki Bulgar Eksarhlığı'nda görevli memur, gazeteci gibi unvanlarla memleketimiz aleyhine faaliyet gösteren kişilerin tutuklanmasını ve Rumeli'de artan Bulgar propagandasına karşı yerel gazetelere destek verilmesini talep etmişlerdir (BOA, Dahiliye Emniyet-i Umumiye 5: 3). Kanaatimizce bu taleplerin de etkisiyle bir süre sonra Sofya sefiri Asım Bey duruma müdahil olmuş ve onun çabalarıyla Edhem Ruhi serbest bırakılmıştır. Filibe'deki Müslüman Türklerin düzenlediği faaliyetlere aktif olarak katılmaya devam eden Edhem Ruhi, 1911 senesinde İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından Selanik, Köprülü, Üsküp ve Manastır'da düzenlenen konferanslarda konuşmalar yapmış, Selanik konferansı sırasında Mustafa Kemal'le tanışmıştır.

¹ (BOA, Hariciye Paris Sefareti 833: 85) isimli dosya içerisinde bulunan *Balkan* gazetesinin 20 Şubat 1324 tarihli 680 numaralı sayısında, Edhem Ruhi'nin gözaltına alınması ve kefaletle serbest kalışı anlatılır. Aynı gazetede kefaletin miktarı ve kefaleti ödeyenler değişiklik göstermektedir. Bu durum gazetenin ikinci sayfasındaki "Muharririmizin Tevkifatı ve Kefaletle Rabtı" başlıklı haberde şu şekilde ifade edilmektedir: "Muteberan ahaliden maruf komisyoner Ahmed Faik Efendi'yle eşraf-ı beldeden Şerif Beyzade Şefik Bey ve bilhassa fedakaran-ı milletten ve esnaf-ı muteberandan Numanoğlu Hafız İsmail Efendi derakıb kefalet-i nakdiyeyi temin ederek muharririmizi bir dakika bile taht-ı tevkifte bırakmamışlardır." Kefalet bedeli de 2100 frank olarak belirtilmiştir.

Balkan Savaşları arifesinde faaliyetleri Bulgar makamları tarafından izlemeye alınan Edhem Ruhi Bey, savaşın başlamasının ardından ilk önce ev hapsine alınmış, ardından da tutuklanarak Filibe Kışlası'na hapsedilen Edhem Ruhi Bey yeniden işkencelere maruz kalmıştır. Bu sırada matbaası da Bulgarlar tarafından talan edilmiştir. Edhem Ruhi, Balkan Savaşları'nın son günlerinde hükümeti kurma görevi verilen Radoslayof'la olan dostluğu sayesinde serbest kalmayı başarmıştır. Bu durumdan rahatsız olan eski hasımları tarafından iki kez suikasta maruz kalmış fakat kurtulmayı başarmıştır. Hatta Radoslayof tarafından Sofya'ya çağırılmış ve Bulgaristan hükümeti ile Bab-ı Ali arasında münasebetleri geliştirmesi planlanan heyete dâhil edilmiştir. Böylece kısa bir süre önce Bulgar hapishanelerinde çile çeken Edhem Ruhi, iki ülke arasında arabuluculuk yapacak heyetin bir üyesi haline gelmiştir. Görevini başarıyla yerine getirerek Bulgaristan'a dönen Edhem Ruhi, 1914 yılında yapılan seçimlerde Radoslayof'un liderliğini yaptığı Liberal Parti'den Gümölcine milletvekili seçilmiş ve Bulgar Millî Meclisi Sobranya'da görev yapmaya başlamıştır. Kendisi ile birlikte 17 Türk arkadaşı daha milletvekili olmuştur.

Bulgaristan, I. Dünya Savaşı'nda Almanya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu'yla aynı safta İttifak Devletleri grubunu oluşturmuş ve savaşın sonunda mağlup devletlerden biri olmuştur. Bu sırada ülkede hükümet değişmiş, Bulgar Kralı yeni hükümeti kurma görevini Çiftçi Partisi'ne vermiştir. Radoslayof'un Liberal Partisi'nin I. Dünya Savaşı'nda alınan yenilginin sorumlusu olarak görülmesi sebebiyle, Edhem Ruhi de yeni hükümet tarafından vatana ihanet suçlamasıyla tutuklanmıştır. Radoslayof'un partisiyle ilişkisi kalmadığına dair bir belge imzalayarak serbest kalma hakkını elde eden Edhem Ruhi, Çiftçi Partisi hükümeti tarafından Bulgaristan Türk Mektepleri Genel Müfettişliği'ne tayin edilmiştir. Bulgaristan'da yarattığı rahatsızlık yüzünden bir kere daha vatana ihanet suçlamasıyla karşı karşıya kalan Edhem Ruhi, yargılanma sürecinde bir İngiliz treniyle gizlice İstanbul'a kaçmayı başarmıştır (Deliorman, Necmettin 1972: 11). Osmanlı Hariciye Vekaleti'nden yazılan bir şifrede, Edhem Ruhi'nin Osmanlı tebaasından ayrılarak Bulgar tabiiyetini aldığını ve Osmanlı sınırını geçmesi teşebbüsünde, kabul edilmeyerek iadesinin gerektiği bildirilmiş olmasına rağmen Edhem Ruhi İstanbul'a ulaşmayı başarmıştır (BOA, Hariciye Paris Sefareti 876: 49). Değerlendirmemize göre bir taraftan Bulgaristan'daki Müslüman Türkler için mücadele eden, diğer yandan da Bulgar hükümeti tarafından Türk-Bulgar ilişkilerinin geliştirilmesi için çabalayan Edhem Ruhi iki tarafa da yaranmayı başaramamıştır.

Millî Mücadele dönemini İstanbul'da geçiren Edhem Ruhi, 1923 yılından sonra hukuk eğitimi alarak avukatlık yapmaya başlamıştır. Kışlarını Eyüp'te, yazlarını Yeşilköy'de geçirmiştir (Deliorman, Altan 2009: 13). Soyadı Kanunu'ndan sonra "Balkan" soyadını almıştır. 1946 yılında Türkiye'de çok partili hayata geçilmesiyle, marangoz Selahattin Yorulmazoğlu, emekli mülkiye kaymakamı Mehmet Şükrü Sekban, gazeteci Necmettin Deliorman, makinist İrfan Recep Nayal, çiftçi Ali Esenkova ve gazeteci İbrahim Tokay'la birlikte Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi'ni kurarak Türk siyasetine atılmıştır. Genel başkanlığını yaptığı parti, milliyetçi bir teşekkül olarak ortaya çıkmıştır. Devletçi ekonomiyi savunan ve laik bir parti olan Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi, 21 Temmuz 1946'da yapılan seçimlere Liberal Demokrat Parti ve Yalnız Vatan Partisi ile birlikte Cumhuriyet Halk Partisi'nin yanında katılmış, 16.000 civarında oy alabilmiştir (Bayır 2011: 63). Edhem Ruhi 1946 seçimlerinde aldığı seçim başarısızlığı üzerine siyasi kariyerini sonlandırdı ve partinin genel başkanlığından ayrılmıştır.²

² Parti kimliğiyle ilgili bilgilere (BCA 79-524-20, 30-10-0-0) dosyasından da ulaşılabilmektedir.

Edhem Ruhi Balkan, üç evlilik yapmıştır. İlk eşini 1920'de Bulgaristan'dan kaçıışı esnasında eski mebus arkadaşı Kırcaalili Salim Nuri'ye emanet etmişti ve sonrasında bu arkadaşının, eşine zorla sahip olduğunu öğrenmişti (Edhem Ruhi 1340(h): 15). İkinci eşi Türkiye'de tanıştığı Refika Hanım'dır. Refika Hanım da amansız bir hastalığa yakalanarak vefat etmiştir. Üçüncü eşinin ismine herhangi bir kaynakta rastlanmamıştır. Çocuğu bulunmamaktadır (Deliorman, Necmettin 1972: 11-12). 1949 yılında Sarıyer'de hayatını kaybeden Edhem Ruhi'nin cenazesi, dolayı İstanbul Belediyesi tarafından kaldırılarak Sarıyer Kabristanı'na defnedilmiştir. Türk Basın Birliği Derneği de, Edhem Ruhi'nin vefatından dolayı bir mesaj yayınlamış ve cenaze işleriyle ilgili üyelerini bilgilendirmiştir (Zaimoğlu 2019: 25).

2. Edhem Ruhi Balkan'ın Eserleri

Gazetecilik hayatı boyunca, bir dönem Jön Türklerin en önemli yayın organlarından biri olan *Osmanlı* gazetesinin baş yöneticisi olan Edhem Ruhi, ayrıca kendi başına çıkardığı *Rumeli* ve *Balkan* gazeteleriyle de basın tarihindeki yerini almıştır. Edhem Ruhi; *Eyyam*, *İleri*, *Çiftçi Bilgisi*, *Ahali*, *Türk Muallimler Mecmuası*, *Sebillürreşad* ve *Sıratı müstakim* gibi süreli yayınlarda da köşe yazıları neşretmiştir. Gazeteciliğinin yanında *Şehid Evladları*, *Rüya*, *Bulgaristan Osmanlılarının Ah u Figanı*, *Kırk Haramiler Saltanatı*, *İslamiyet Yaraları* ve *İbrahim Hakkı Konyalı ve Eserleri* isimli kitapları yazmıştır. Ayrıca 1900 yılında Londra'da basılan 19 sayfalık *Mısır'da "Sancak" gazetesi müdürü Ali Saib Bey'e* isimli, siyasi mektuplardan oluşan bir eseri de mevcuttur.

Edhem Ruhi'nin *Bulgaristan Osmanlıların Ah u Figanı* isimli eseri, Hüseyin Sami tarafından 1909 senesinde basılmıştır. 14 sayfadan oluşan kitapçıkta, Bulgaristan'da Müslüman Türklere yapılan işkenceleri ve kötü davranışları anlattığı makalelerinden dolayı yargılanan Edhem Ruhi'nin, kendisine sorulan sorular karşısında mahkemede verdiği ifade yer almaktadır. Edhem Ruhi, savcının suçlamaları karşısında kendisini savunurken, Bulgaristan'ın kanunlarına uygun davrandığını, yaptığı eleştirilerin Bulgaristan anayasasınca suç sayılamayacağını ve eleştiri hakkını kullandığını anlatmaya çalışmıştır.

Edhem Ruhi'nin bir diğer eseri olan *Kırk Haramiler Saltanatı* adlı kitabı, İstanbul'da Necm-i İstikbal Matbaası'nda 1 Ramazan 1340 (28 Nisan 1922) tarihinde basılmıştır. Kitap "*Balkanlar'da geçen yirmi senelik bir mücadele-i milliyenin akıbet-i mukadderesidir*" iç kapak yazısıyla okuyuculara sunulmuştur. 22 sayfalık eserde, Kırcaali'de yıllardan beri dağları kendine yurt tutmuş olan Hacı Yunusoğulları adlı bir eşkiya sülalesinin, meşrutiyetin ilanıyla beraber şehre inmesi, bu aileden Salim Ağa isimli bir şahsın İttihat ve Terakki şubesinin başına geçmesi ve bu kişinin yaptığı kötülükler anlatılmaktadır.

Edhem Ruhi'nin bir diğer eseri, Edirne müdafaasında şehit düşen Trabzonlu sınıf arkadaşı Yüzbaşı Rüştü'ye ve Balkan savaşlarındaki bütün şehitlere ithaf ettiği *Şehid Evladları* isimli kitabıdır. Kitap, 1913 senesinde Filibe'de kendi gazetesini de çıkardığı Balkan matbaasında basılmıştır. 24 sayfalık eserin, iç kapak sayfasında "*Hayalden ziyade fecaat-i ictimaiyye-i İslam sefahat-i müellimesini musavver, millî bir hatıradır*" yazmaktadır. Edhem Ruhi, bir şehit evini ve ailesini tasvir ederek başlayan eserinde, şehit ailelerinin yaşadıklarını romansı bir havada anlatmaya çalışmıştır.

Edhem Ruhi'nin *İbrahim Hakkı Konyalı ve Eserleri* isimli kitabında, sanat tarihi, arşivcilik, epigrafi ve gazetecilik alanlarında eserler vermiş olan İbrahim Hakkı Konyalı'nın hayatı ve kişiliği hakkında bilgiler bulunmaktadır. 1941 senesinde Kültür Matbaası'nda basılan eser 35 sayfadır (Bayhan vd. 2015: 5).

Edhem Ruhi, *Mısır'da "Sancak" Gazetesi Müdürü Ali Saib Bey'e* isimli, açık mektup tarzında yazılmış eserinde, Ali Saib Bey ve gazetesinin politikasını eleştirmiştir. 1900 yılında hazırlanan ve 19 sayfadan oluşan bu kitapçık Edhem Ruhi'nin kendi el yazısıyla yazılmıştır. Eserde Sancak gazetesinin Osmanlı Devleti ve Müslümanların menfaatini yeterince koruyamadığı ve Ali Saib Bey'in de bu sorumluluğu üstlenmekte çok ağır kaldığı sert bir şekilde eleştirilmiştir.

3. Balkan Gazetesi ve Gazetenin Şekil Özellikleri

Balkan gazetesi, 9 Temmuz 1322 (22 Temmuz 1906) tarihinde, yine Edhem Ruhi'nin çıkardığı *Rumeli* gazetesine ek olarak yayınlanmaya başlamıştır. *Rumeli* gazetesi, 25 Teşrinisani 1321 ile 21 Temmuz 1322 (8 Aralık 1905-3 Ağustos 1906) arasında 31 sayı yayınlanmış, ardından da *Balkan* ismiyle basılmaya devam etmiştir.

Gazetenin çeşitli dönemlerde baskı ve idare yerinin değiştiği görülmektedir. *Balkan*'ın ilk dönemi 22 Temmuz 1906 ile 1 Aralık 1912 arasında Filibe'de görülmektedir. 1 Şubat 1914 ile I. Dünya Savaşı'nın sona erdiği 1918 senesinin sonlarına kadar Sofya'da neşredilen gazete, 15 Mart 1919 ile 14 Aralık 1920 tarihleri arasındaki dönem tekrar Filibe'de çıkarılmıştır. 1906-1912 arası dönemde dört sayfa, iki sütun olarak 21x29 cm. boyutlarında hazırlanan *Balkan* gazetesi, 1914-1920 yılları arasında dört sayfa, üç sütun düzeniyle 23x32 cm. olarak yayınlanmıştır. Tiraj sayısı 1600 olarak belirtilmektedir (Okday t.y.: 38-39).

Görsel 1: *Balkan* Gazetesi'nin 9 Temmuz 1922 tarihli ilk sayısındaki yer alan serlevhası

Gazetenin ilk sayısındaki biçimsel özellikler incelendiğinde; sol üst köşede nüsha numarası, üst orta bölümde yayınlandığı günün adı, sağ üst köşede de Rumi takvime göre yayınlandığı tarih görülmektedir. Gazetenin isminin yazıldığı ve kalın çizgilerle ayrılmış orta bölümde logonun solunda Osmanlı Türkçesiyle "*Adres: Filibe'de Kinaz Bogoridova sokağında 10 numaralı daire-i mahsusadır*" yazarken, alt satırda Latin harfleriyle Fransızca olarak Filibe'deki Rumeli Matbaası'nda redakte edildiği belirtilmektedir. Adres bölümü 33. sayıdan itibaren "*Filibe'de [Rumeli] idaresi*" olarak, 319. sayıdan sonra ise "*Filibe'de [Balkan] idarehanesi*" şeklinde değiştirilmiştir. Bu bölümün altındaki satırda gazetenin ilan

fiyat politikası “İlanatın satırından elli santim³ alınır.” yazısıyla açıklanırken, gazetenin fiyatı “Nüshası 5 santimdir” diye belirtilmektedir. 50. sayıyla birlikte ilan fiyatının yazdığı bölüm kaldırılmış ve yerine “Sahib ve muharriri: Edhem Ruhi” yazılmıştır. 111. sayıda “Sahibi ve muharriri: Asaf Mehmed” ifadesi bulunurken, 112. sayıdan sonra aynı yerde “Muharrerat idare namına gönderilmeli” açıklaması yer almaktadır. 510. sayıda gazetenin fiyatı “Nüshası 10 paradır” şeklinde değiştirilmiştir. Logonun sağ bölümde ise abonelik şartlarının “Altı aylığı hariç için 14 frank, Bulgaristan’a 7 frank, üç aylığı hariç için 7 frank, Bulgaristan’a 4 frank” olduğu bildirilmektedir. Logonun altındaki ayrılmış bölümde ise “Cuma ve pazartesiden maada her gün çıkar ‘Rumeli’ ilavesidir” yazmaktadır. Bu bölümde zaman içerisinde değişiklikler meydana gelmiştir. Yazı, 24. sayıdan itibaren “Pazartesiden maada her gün çıkar ‘Rumeli’ ilavesidir” olarak, 319. sayıyla birlikte ise “Pazartesiden maada her gün çıkar bitaraf Türk gazetesidir” şeklinde değiştirilmiştir.

3.1. Balkan Gazetesi'nin İçerik Özellikleri

9 Temmuz 1322 tarihinde yayınlanmaya başlayan *Balkan* gazetesi, ilk sayısında amacını belirten bir başyazıyla basın dünyasına adım atmıştır.

“Görüyoruz ki ahalimiz ekseriyetle makalat-ı ilmiye ve hissiyeden ziyade havadisat okumak istiyor. Bundan evvelce bu ihtiyaca göre ‘Rumeli Telgrafları’ namıyla bir ilave çıkarmış idiysek de gerek vukuat-ı cariyeinin ehemmiyetsizliği ve gerek mezkur nüshaların hacimsizliği matlub derecede revaç ve rağbet hasıl edemedi. İşte o günden beri gerek mürettipler yetiştirmek gerek sair esbab-ı maddiye ve maneviyeyi temin ve izhar için elden geldiği kadar çalıştık ve lehü'l hamd ‘Rumeli’ye ilave-i mahsusa olmak ve dünyanın en mühim havadisleri hülasasını neşr ile karilerin rağbet ve teveccühünü celb eylemek üzere şu gazeteciği tesis eyledik. Her halükarda gayret ve hulus niyet bizden, tevfik ve nusret Allahahtandır.”
(Edhem Ruhi 1322a (1906): 1)

Gazetenin çalışmamıza konu olan 1 Kanunusani 1322 ile 22 Temmuz 1324 (14 Ocak 1907-4 Ağustos 1908) tarihleri arasında kalan nüshalarını, 118 ile 512. sayılar arasını, incelediğimizde ortaya çıkan bölümler ve bölümlerin içeriklerini ise aşağıdaki şekilde tasnif etmek mümkündür.

3.1.1. Başyazılar ve Köşe Yazıları

Balkan gazetesinin başyazıları genellikle Edhem Ruhi Bey tarafından yazılmıştır. Bu yazıların büyük bir bölümünde kendi imzasını kullanan Edhem Ruhi'nin, dil ve üslubundan anlaşıldığı üzere imzasız yazdığı makaleler de bulunmaktadır. Edhem Ruhi'nin başyazılarında değindiği konular arasında Makedonya sorunu, Balkan muvazenesi, müftüler meselesi, Avrupa devletlerinin Balkanlar üzerindeki politikaları, Bab-ı Ali ve Düvel-i Muazzama arasındaki ilişkiler, Osmanlı Devleti'nde Kanun-i Esasi'nin ilan edilmesini savunan fikirler, veliaht meselesi, devletin geleceğiyle ilgili duyulan endişe, Müslümanların eğitimsizliği ve çektikleri sıkıntılar önemli bir yer tutmaktadır. Edhem Ruhi Bey, bu konuların yanı sıra gazetecilik mesleği, tiyatronun medeniyete katkısı ve İslamiyet'in özellikleri üzerine de makaleler yazmıştır. Ayrıca Edhem Ruhi, 166 ve 168. sayılarda “Bir İntikad-ı Tarihi”, 188 ve 189. sayılarda da “Tarihçe-i Zağra Mukaddimesi” başlıklarıyla, Zağra Müftüsü Hüseyin Raci Efendi'nin 93 Harbi'ni anlattığı eseri olan *Tarihçe-i Vak'a-i Zağra* isimli eserini tanıtıcı yazılar kaleme almıştır.

³ Bulgar para birimi Lef'in %1'i olan Stotinka'nın Türkçe söylenişi. Türk para birimindeki kuruşun karşılığı.

Gazetede Edhem Ruhi dışında da başyazılar ve köşe yazıları neşreden yazarlar bulunmaktadır. Birden fazla köşe yazısı bulunan yazarlardan El Hac Mustafa Zihni, 161. sayıda “Maarif-i İslamiyemiz Hakkında”, 225. sayıda “Makale-i Mahsusa”, 381. sayıda “Bir Şikayetname”, 396. sayıda “Avidaranyan Efendiye Cevab”, 426. sayıda “Ey Kardeşler Açın Gözünüzü!” başlıklarıyla köşe yazıları yayınlamıştır. Darülmualim mezunlarından Hatibzade Abdurrahman 274, 275 ve 276. sayılarda “Terbiye-i Etfal” başlığıyla bir başyazı dizisi ortaya koymuştur. Hafız İsmail Hakkı 329. sayıda “Yaşayın Evlatlar!”, 354. sayıda “Asar-ı Edebi”, 369. sayıda “İnsan Ne Bulursa Ağzıyla Bulurmuş” ve 398. sayıda “Maarifi Baltalıyorlar” başlıklarıyla makaleler yazmıştır. Meşhur İttihatçılardan İbrahim Temo 342. sayıda “İstanbul Matbuat-ı Muhakimine Cevap”, 344 ve 345. sayılarda ise “Makedonya Komedyaları” isimleriyle üç başyazı kaleme almıştır. Hayali ismiyle yazılan makalelerin başlıkları ise 352 ile 353. sayılarda “Romanya’da Talebe-i Ulum-ı İslamın İhtilali” ve 373. sayıda “Mecidiye’de Seminari Meselesi”dir. Yohans Avidaranyan tarafından yazılan 368. sayıdaki “Menazıra-i Dini” ve 388. sayıda çıkan “Makedonya Meselesi Fenalaşıyor?” isimli makaleler özellikle din adamlarından büyük tepki çekmiş ve buna karşılık yazılan cevap mektupları da gazetede yayınlanmıştır.

Bu yazarların dışında, bazen yabancı yazarlardan tercüme edilen makaleler de başyazı olarak neşredilmiştir. General Fran Yugoslavski’nin 436 ve 437. sayılarda yayınlanan “Harb ve Hissiyat-ı Namus Silah Arkadaşlığı İtaat-i Askeriye” makaleleri ve Jan Jak Russo’nun 426 ve 427. sayılardaki “Çocuğa Tarih ve Coğrafya Öğretmek Abestir”, 446, 448, 456 ve 457. sayılardaki “Terbiye Üzerine Ahval-i Umumiye-i Tabiat” ve 458. sayıdaki “Meşe-i Harb” başlıklı yazıları tercüme makalelere örnek gösterilebilir.

Balkan’da ayrıca, yurt içi ve yabancı basında faaliyet gösteren diğer basın yayın organlarından da köşe yazıları alıntılanarak neşredilmiştir. *Terakki*, *Tercüman*, *İkdam*, *Şura-yı Osmani*, *Şura-yı Ümmet* gibi Türk gazetelerinden ve *Times*, *Veçirna Posta* gibi yabancı mecmualardan alınan köşe yazıları gazete sayfalarında kendine yer bulmuştur.

3.1.2. Telgraf Havadisi ve İstanbul Haberleri

Balkan gazetesinin sürekli yer alan köşelerinden biri de Telgraf Havadisi köşesidir. Bu bölümde yurt içi ve yurt dışından gelen telgraflar değerlendirilerek okuyucularla buluşturuluyordu. Paris, Petersburg, Selanik, Varşova, Tahran, Londra, Berlin, Washington, Odessa, Sivastopol, Tiflis, Belgrad, Zıstovi ve Bükreş başta olmak üzere çeşitli şehirlerden gelen bazı telgrafların altına, gazetenin yorumu “*Balkan*” ibaresi başlık olarak kullanılarak yapıyordu. Bu yorumlar kimi zaman takdir ifadesi belirtmek amacıyla yazılıyorken kimi zaman da alaycı bir eleştiri üslubu kullanılarak yayınlanıyordu. Rusya’da hükümete karşı eleştiride bulunacak parti liderlerine kesilecek cezanın yorumlanması buna bir örnektir.

“10 Kanunusani, Petersburg:

Moskova valisi yeni neşrettiği bir beyannamede, intihabat-ı umumiye esnasında hükümete karşı ağızdan laf kaçırarak avratorlara yani nutuk söyleyici parti reislerine 500 ruble ceza-yı nakdi kesmiştir.

Balkan

Bak lafımı tart da öyle söyle! Yoksa adamın ağzına böyle kilit vururlar!...”
(*Balkan* 1322 (1907): 3)

Genellikle gazetenin 2. veya 3. sayfasında okuyucuya sunulan Telgraf Havadisi köşesi 187. sayıda sonra yerini daha önce kendi alt başlığı olarak yayınlanan İstanbul Haberleri bölümüne bırakmıştır. Yurt dışından gelen telgraflar artık “Harici” ismiyle ayrı bir bölümde değerlendirilmeye başlamıştır. Burada İstanbul’dan gelen telgraflar

yayınlanmaktadır. Bu telgraflarda Osmanlı Devleti yönetiminin çıkardığı kanunnameler, devlet içinde gerçekleştirilen atamalar, padişahın sağlığıyla ilgili haberler, üst düzey devlet memurlarının yaşadıkları, padişahın yabancı devlet görevlileriyle yaptığı görüşmeler anlatılmaktadır. Yine bu telgrafların bazılarının altında gazetenin yorumu yer almaktadır. İstanbul Haberleri 216. sayıya kadar devam etmiş, daha sonra gelen telgraflar haberleştirilerek kendi başlıkları altında yayınlanmıştır.

3.1.3. Dâhili ve Harici Haberler

Balkan gazetesinin Dâhili haberler bölümü incelemeye başladığımız ilk sayıdan son sayıya kadar devam etmiş bir bölümdür. Bu bölümde Bulgaristan hakkındaki haberlere yer verilmiştir. Bulgar Prensi'nin gezileri ve sağlığı ile ilgili bilgiler, Bulgar meclisi Sobronya'da görüşülen konular ve alınan kararlar, hükümetin faaliyetleri ve çıkarılan kanunnameler, grev ve anarşi gibi toplumsal olaylar bu bölümde değerlendirilmiştir. Burada da bazı olaylar haber şeklinde verildikten sonra altına yorum eklenmiştir. Sofya'da okullarda yer bulamayan öğrencilerin, eğitim istekleriyle ilgili aşağıdaki haber buna örnek gösterilebilir:

"Sofya gimnazyalari o derece talebe ile dolmuştur ki her gün akın akın mektebe yazılmaya giden Bulgar çocuklarını müdürler geri çevirmekte imiş. Mekteplerde yer bulamayan birçok gençler ministere kadar gidip mektep isteriz diye ağlaşmakta imişler.

Balkan

Bulgar milletinin şu teşnik-i ilim ve maarifine ve bir de bizim mektepsizliğimize ve kitapsızlığımıza bakıp bakıp da talihin bu derece-i şeametine lanetler etmemek elde değil. Şu koca Filibe rüşdiyesinde acaba kaç çocuk okuyor? Her sınıfta beş veya on çocuk ya çıkar ya çıkmaz. Ama memlekette çocuk mu yok? Çocuk çok ama okuyup yazmak, insan olmak hevesi yok. Koca koca kuşak içinde kama bıçak taşımak, feleğe yan bakmak dururken hiç ne lazım okumak, hiç ne lazım insan olmak?! Yazık bize yazık!..." (Balkan 1323 (1907): 2)

"Harici" bölümünde yazılan haberler ise dünyanın dört bir yanından gelen telgrafların yanı sıra, yabancı gazetelerden elde edilen bilgiler de kullanılarak hazırlanmaktadır. Özellikler Rusya Buhranı, Romanya İhtilali, Fas Meselesi ve Lahey Konferansı gibi konular uzun sayılar boyunca gazetede kendisine yer bulmuştur. Bunların yanı sıra Çin, Sırbistan, Japonya, İran, Avusturya, Hindistan, İngiltere, Fransa, İtalya, İspanya, Almanya ve Amerika ile ilgili haberlere de yer verilmiştir. Devletlerin birbirleriyle ilişkilerinin yanı sıra kendi içlerinde yaşadıkları sıkıntılar da bu haberlerin konusu olmuştur. Mesela Almanya'nın Paris elçisinin Fransa Hariciye Nezareti'ne verdiği nota gazetede şu şekilde yer almıştır:

"Almanya'nın Paris sefiri Fransa hariciye nezaretine vermiş olduğu bir notada Fransa hükümetinin Kazablanka'da baraklar "yani gemilerden eşya nakleden sandallar" liman dahilinde eşya naklini askeriyle men etmesini ticaret-i umumîye nokta-i nazarından muzır bularak protesto etmiştir. Daha doğrusu Almanya bu işi kendisi için muzır bulmuştur.

Balkan

Dur bakalım daha neler olmayacak!" (Balkan 1324 (1908): 3)

3.1.4. Mektuplar

Balkan gazetesi, okuyucusuyla iletişim halinde olan ve onlardan gelen mektuplara sayfalarında yer veren bir gazetedir. Bulgaristan topraklarında yaşayan Müslüman Türklerin çektiği sıkıntılar, müftüler meselesi, Türk mekteplerinin sorunları ve Sobranya’da Müslümanlarla ilgili alınan kararlara yönelik tepkiler ve *Balkan*’a yönelik eleştiriler gazeteğe gönderilen mektupların başlıca konularıdır. Bir konu üzerine yazılan mektuplara, başka kişiler de gönderdikleri mektupla cevap vermişlerdir. *Balkan* başlığıyla bazı mektupların gazete tarafından yorumlandığı da görülmektedir. Mesela, Vidin’den yazılan ve Türk öğretmenlerinin yardıma muhtaç öğrenciler için daha fazla çaba göstermelerinin arzulandığını belirten bir mektup gazete sütunlarına şu şekilde yansımıştır:

“Vidin’den:

Efendim! 128 numaralı cürre-i muteberinizde “Silistre yavrularıyla gayur muallim” efendilerini tebriki mutazammın görülen mektubun bütün Bulgaristan muallimin-i İslamiyesine bir numune-i imtisal olmasını arzu ederiz. Çünkü ekseri etfal-i müsliminin ihtiyaçları pederleri tarafından layıkıyla tesviye olunamadığından mektepleri terke mecbur olduklarını görüyoruz. Binaenaleyh milel-i sairenin hafta geçirmeyerek bu maksatla birçok cemiyetler, tiyatrolar teşkil eylediklerini dahi aşikâr olarak gördüğümüzden bizim dahi muallim efendilerimiz bu hususta zahmetlerine acımasalar ne olurdu.

Sabık kasabamız muallimlerinden bu maksata hizmet edenlerini kemal-i iftiharla gördük. Fakat bu seneki muallim efendilerimizin hiçbirinde böyle bir vazife-i mukaddesiyeye hizmet edecek fikir görülmemesi cidden şayan-ı teessüf değil mi?” (Balkan 1322a (1908): 3-4)

Başka bir örnek ise, önceki mektuba cevaben yazılan ve gazetede yer bulan aşağıdaki satırlardır:

“Balkan’ın 136 numaralı nüshasında Vidin’den yazılmış M. Lütüfî imzalı bir mektup okuduk. Bu mektubun sahibi, ahiren Silistre’de yapılan tiyatronun takdirinden söz açarak, Vidin’in bu seneki muallimlerini böyle gayretler göstermiyorlar diye itham etmek istiyor. Lakin bize kalırsa bu efendilerin hatası şudur: Böyle bir emr-i hayrın husulü için muallimlerden evvel Vidin’in encümen-i maarifini ikaz etmek lazım idi.

Ne garip şey!... Biz bazı yerlerde maarif menfaatine tiyatro yaptığımız için itham olunuyorduk; burada ise aksine olarak, tiyatro vermemekliğimiz gayretsizliğimize delil tutuluyor. Halbuki böyle bir işe mesai edebilmek için Cuma tatillerimizi dahi feda etmek maatteessüf mümkün olamıyor.

Şu kadirlik bir suale müsaade olunur zannederiz:

Vidin’in bu seneki muallimleri de Lütüfî Efendi’nin dediği gayreti gösterecekler farz etsek, sahne-i ibrette iyi bir şey meydana koyabilmek için, burada, zükür ve inas tamam bir heyet-i eşhas mümkün mü?

Balkan

Vidin mekteb-i rüşdiyesi muallimlerinin bilada münderic mektubu Vidin’de olsun, saire kasabalarda olsun ufak ufak tiyatrolar vererek, piyango biletleri yayarak okumak yazmak isteyen Müslüman evlatlarının fakir aksamına muavenet edilmesi için ahalimiz arasında ittifak, uygunluk mevcut olmadığını gösteriyor.

Halbuki şimdi hep ahalimiz senliği benliği bir tarafa bırakıp millet menfaatine olan şu gibi meselelerde, safvet-i vicdan ile çalışmalıyız.

Misal bakınız Filibe'de geçen ay birkaç erbab-ı hayr tarafından edilen teşebbüs üzerine mektep menfaatine verilen tiyatroya ne kadar güzel oldu, ve herkesin hoşnudiyesini mucib oldu. Alehusus birtakım fukara evlatları esvab; kundura giydi. Böyle bir emr-i hayrın müsebbiblerine herkes Allah razı olsun dedi.

Aman kardeşler! Dirliksizliği mutlaka bertaraf edip, mekteplerimizin terakkisi esbabını el birliğiyle ne yapıp yapıp ihzara çalışmalıyız.” (Balkan 1322b (1907): 3)

3.1.5. Papagal

Gazetenin mizah köşesi olarak nitelendirilebilecek Papagal, düzensiz aralıklarla yayınlanmış bir bölümdür. İncelenen sayılarda bu bölümün toplam 47 defa yayınlandığı görülmektedir. Papagal, bir hayal sahnesini anlatmış gibi yazılan, mizah ve eleştiri ağırlıklı bir köşedir. Bir levha veya sahne üzerinde canlandırılan bir olayın tasviri yapılmaktadır. Seçilen konular ağırlıklı olarak Avrupa siyasetidir. Bazı sayılardan anlaşıldığı üzere, gazete bu köşeyi başka bir yerden alıp sayfalarına koymaktadır. Fakat nereden alındığıyla ilgili bir bilgi verilmemiştir. Papagal köşesinden vereceğimiz aşağıdaki ilk örnek İtalya iç siyasetini tasvir etmektedir:

“Bu haftaki Papagal'de Şark'a ait yani Balkan mesailine ait bir şey yok. İtalya'nın dahili politikasını gösteriyor.

Levhanın manzara-i umumiyesi, yani Papagal'in gösterdiği politika İtalya'da Papa ile Liberallerin, yani papazlar ile genç fikirlilerin musaresini gösteriyor.

Sağ tarafta süslü tabir edilen büyük çalgıyı Vatikan çalıyor. Diğer taraftaki uzun boylu, kırmızı külahlı keman çalan da Liberaldir. Orta yerdeki dans edenler hep taraftarlardır. Biri bir havaya uymuş diğeri öbürüne. Herkes bir tarafta oynuyor. Bir karnavaldır gidiyor.” (Balkan 1322c (1907): 4)

Bir başka sayıda ise İngiltere-Rusya ilişkilerine yönelik bir anlatı yer almıştır:

“Bu hafta Papagal İngiltere'nin Rusya'da oynadığı rolü gösteriyor.

Levhanın ortasında görülen ayı Rusyadır. Onun zincirini tutan sarıklı Türkiye, onun boynunda asılı olan davul üstündeki yazıda Ermeni meselesidir.

Şimdi bu ayı ile zincirini tutan Türk'ün sol tarafında bir elini İstanbul yazılı iskemleye dayamış diğeri eliyle menafi yazılı ekmeği kemiren İngiliz, sağ tarafta duran mavi esvaplı sarı şeritli zabıt Japonyadır ki bu Japon eliyle işaret ederek ve ayıyı göstererek “Ben bu ayıyı iyice tanırım. Onu ben çok güzel oynatmıştım. Fakat şimdi de onu Türk oynatıyor. Parsayı İngiliz topluyor” diyor.

Papagal müellifi bununla demek istiyorki İngiltere Rusya'yı şimdi kendi menafii hesabına ileri sürüyor. Halbuki o zavallı ayının boynundaki zinciri Türk tutuyor. Demek oluyorki onu şimdi Türk oynatıyor.” (Balkan 1324a (1908): 4)

Başka bir Papagal örneğinde ise dünyadaki tüm kötülüklerin Müslümanlar veya Türklerden kaynaklandığını belirten bir yazı yer almaktadır:

“Bu hafta Papagal’i hiç yazmak istemedik, çünkü esasen bu Papagal’i uyduran Müslüman, Türk, daha doğrusu insaniyet düşmanı bir Rumdur. Yani bir Bizans yadigarıdır. Bu adam hangi bir tablo neşretmiş, hangi sahne göstermiş ise onda mutlaka ya Müslümanları, ya Türkleri dünyada ne fezahat varsa onunla itham etmek, öyle tasvir etmek istemiştir. Halbuki her nedense bizim amcacıklarda buna büyük bir barka-i siyasi imiş gibi ika-yı cehaletle büyük bir ehemmiyet atfediyorlar. Birçok taraflardan Papagal tercümesine her hafta devamımız mutlak surette isteniyor.

Bunu yapan Rum esasen kendi hayalhanesinde kurduğu şeyleri Fransızca, İngilizce olarak birkaç satırla ima etmek istiyorsa da ne Fransızcası Fransızcaya, ne de İngilizcesi İngilizceye benzemediği için merhum Rum diplomatının tasviratından mana istihracı pösteki üstünde muamahal etmekten farklı kalmıyor.

Bu hafta yapmış olduğu levhada Fransa’yı, Avusturya’yı, İngiltere’yi, Almanya’yı birer ata bindirmiş Bab-ı Ali’ye karnavala gönderir gibi sevk ediyor. Bab-ı Ali’nin kapısı önünde de koca sarıklı beyaz sakallı ağzı açık elinde pala bir Türk yapmış güya Türk bu Avrupalılara karşı “Süvari efendiler! Siz daima ıslahat istiyorsunuz. Halbuki ben sizin Hıristiyanlarınızı da kendi milletimi de himaye etmekteyim. Sizin karnaval seyrinize koşmanıza hacet yok. Çabuk geri dönünüz. Yoksa şimdi karakolları çağıracağım” diyor.

Bundan anlaşıldığına göre bu Bizans diplomatı Makedonya meselesinin hal-i hazırını bir karnavala benzeterek hem Avrupalıları icraatsızlıkla hem de Türkleri belahatle şekavetle itham etmek istiyor.

Zaten dünya böyledir. El oğlu bu! Kendi bilmem nesindeki merteyi görmez de alemin gözündeki çöpü görür. Rumlar Makedonya’da yapmadık edepsizlik, Girit’te, Sisam’da irtikap etmedik hainlik bırakmazlar, sonra yine Türkler kabahatlidir. Onlara Bulgarların göstermiş olduğu hiss-i nefret ve adavet azdır bile!..” (Balkan 1323a (1908): 3-4)

3.1.6. İlan, Reklam ve Duyurular

Balkan gazetesi ilan ve reklamlar için çoğu zaman son sayfasını kullanmıştır. Reklamlar ve ilanlar matbaa işleri, doktor ve muayenehane reklamları, hayır satışları, bisiklet, tiyatro, kumpanya, kitap tanıtımı ve sağlık ürünleri gibi konulardan oluşmaktadır. Bazı günler bir sayfanın tamamı ilan ve reklamlarla doldurulabiliyorken bazı günlerde ise hiçbir ilan ve reklamın yer almadığı görülmektedir. Aşağıda gazetede yayınlanan reklamlardan bazı örneklere yer verilmiştir:

“Mecidiye mekteb-i iptidaiyesi müdürü Abdülatif Efendi’nin telifgerdesi olan yeni ilmihallerden idarehanemizde var. Yarım frank fiyatıyla satılıyor.” (Balkan 1324b (1908): 4)

“Fransız Elektrik, İngiliz Parimiye velospetleri gayet ucuz fiyatla ayda otuz frank ödemek suretiyle fûruht edilmektedir.

Kevork Tokluyan Efendi’nin dükkanına müracaat edecek ihvan-ı diniyenin gerek malik-i nefaseti ve gerek ahaviyyet cihetiyle son derece memnun kalacaklarını kendisi bilhassa temin eylemiştir.” (Balkan 1324c (1908): 4)

Gazetenin basımıyla ilgili problemlerin anlatıldığı açıklama yazılarının bazen ilk sayfalarda neşredildiği görülmektedir. Mesela gazetenin basılmadığı bir günle ilgili yapılan açıklamaya şu şekilde yer verilmiştir:

"Evvelki günü büyük yortu olmak münasebetiyle matbaalar kapalı olduğundan dünkü nüshamız intişar edemediyse de dünkü nüshamız yerine bugün tatil günümüz olduğu halde gazetemizi yine neşr ediyoruz."
(Balkan 1322d (1907): 4)

Abonelik ücretlerinin gönderilmesi ile ilgili bilgilendirme duyuruları da genellikle son sayfada kendisine yer bulmuştur.

"Ay nihayeti geldi. Bu ayın hesaplarını ay nihayeti hemen göndermeyen, gelecek ayın başına kadar hesabı vasıl olmayan müvezzilerimiz, adem-i irsalatımızdan dolayı asla gücenmesinler." (Balkan 1323b (1907): 4)

Balkan gazetesi, şekil ve içerik özellikleri bakımından, Bulgaristan'da yayınlanmaya başlayan diğer Jön Türk gazetelerinin yolundan ilerlemiştir. Meşrutiyet taraftarı yayın politikasının yanı sıra, bölgedeki Müslüman Türklerin sorunlarıyla derinlemesine ilgilenmiş ve onların sahipsiz olmadığını göstermeye çalışmıştır. Kimi zaman sesini duyurmaya çalıştığı bu grubun sert eleştirilerine maruz kalan gazete, özellikle Müslümanların ana sorunları olarak gördüğü cehalet ve İslam'dan uzaklaşma konularında (Düzcü 2018: 40), Edhem Ruhi'nin fikirsel liderliğinde hedeflediği yolda yürümekten geri durmamıştır. Dünya siyasetini yakından takip eden ve okuyucularına hızla ulaştırmaya çalışan *Balkan* gazetesi, bu açıdan bakıldığında modern bir basın yayın organı görüntüsü ortaya koymuştur.

Sonuç

Sonuç olarak, Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılın sonlarına mali bunalımlar, Avrupa'nın değişen siyaset dengesi ve yönetim sisteminin değişmesini isteyen genç bir neslin estirdiği muhalefet rüzgarı ile girmiştir. Ardi ardına gelen toprak kayıplarının yanında devlet, genişlemesine ve bir cihan imparatorluğu olmasına vesile olan bölgeleri de yavaş yavaş terk etme tehlikesiyle baş başa kalmış ve Avrupa'nın büyük ülkelerinin yaptığı siyasi hamlelere de karşılık verememiştir. Edhem Ruhi (Balkan), böyle bir dönemde Fatih'te başlayıp, Sarıyer Kabristanı'nda sona eren çalkantılı bir hayat sürmüştür.

Eğitim amacıyla başladığı Askeri Tıbbiye'de tanıştığı, yaşadıkları döneme başkaldıran genç beyinlerin etkisinde kalmış, bir anda kendini sokaklarda yönetime muhalefet ederken bulmuştur. Savunduğu fikirleri ve yaptığı eylemleri hiçbir zaman inkâr edecek bir kişilikte olmadığını anladığımız Edhem Ruhi, hapis ve sürgünleri göze almış, ailesini bu uğurda feda edecek kadar gözü kara bir insan profili çizmiştir.

Jön Türk olarak başladığı gençlik yaşlarını, İttihatçı olarak tamamlayan Edhem Ruhi, hapis, sürgün ya da kaçak hayatı yaşadığı zamanlarda bile ideallerinden taviz vermemiş, tutarsız düşüncelere sahip olmamıştır. Özgürlüklerin ve adaletin çiğnendiğini, vatan ve millet uğruna hizmet etmenin unutulup, kendi kesesini doldurmayı amaçlayanların çoğaldığını, o yıllarda hüküm süren Osmanlı Devleti yönetim anlayışının, bütün bu olumsuzluklara çanak tutacak bir yapıda olduğunu ifade etmekten çekinmemiştir.

Bulgaristan yılları ise Edhem Ruhi'nin fikirlerinin ve duygularının olgunlaşım, geliştiği, hatta zirveye çıktığı dönem olmuştur. Bölgedeki Müslüman Türklerin içinde bulunduğu sıkıntılar yaşadığı hislerin kuvvetlenmesini sağlamıştır. Bulgaristan Müslümanlarının eğitim sıkıntılarında adalet arayışlarına, çektikleri işsizlikten dini yöneticilerinin umursamazlığına kadar birçok konuyu hem çıkardığı *Balkan* gazetesine taşımış hem de halk arasında katıldığı toplantılarda gür bir sesle dile getirmiştir. Zaman zaman konunun muhataplarına sert eleştirilerde bulunmuş, zaman zaman da yazdıklarını yanlış anlayanlarca veya yazdıklarından dolayı çıkarları zedelenenlerce aynı sertlikte

eleştirilmiştir. Kendisine yapılan eleştirileri kulak arkası etmemiş ve mutlaka cevaplandırmaya çalışmıştır.

Gazete, Bulgaristan'daki Türklere karşı ortaya koyduğu bu koruyucu yaklaşım sayesinde bölge halkı tarafından da dikkatle izlenir ve önemsenir hale gelmiştir. Edhem Ruhi'nin de gazetenin bu işlevsel halinden memnun olduğu ve hedeflediği ilgiyi çekmeyi başardığı, bu yüzden de ilgisinin ve eleştirilerinin dozunu arttırarak yayınlarına devam ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca başyazılarda konuk yazar veya çeviri biçiminde önemli yazarlara da yer verildiği görülmektedir. İbrahim Temo gibi meşhur bir İttihatçının makaleleri ve General Fran Yugoslavski ile Jan Jak Russo gibi önemli yabancı isimlerin yazıları gazete sütunlarında kendine yer bulmuştur.

Balkan'ı, dünyanın değişik noktalarından gelen telgrafları da kullanarak, modern bir görüntüye kavuşturmak istemiş ve gazetesini Bulgaristan'da yaşayan Müslüman Türklerin habercisi, aynı zamanda da sözcüsü haline dönüştürmüştür. Gazete içerikleri incelendiğinde, dönemin daha tirajlı yayın organlarından aşağı kalmadığı görülmüştür. Gazetenin Osmanlı yönetimi tarafından da dikkatlice takip edildiği, Edhem Ruhi'nin gıyabında verilen cezalardan anlaşılmaktadır.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonraki süreçte de İttihat ve Terakki Cemiyeti yöneticileri tarafından, kendisine Bulgaristan'da kalması tavsiye edilmiş, Bulgar Meclisi Sobranya'da vekillığe kadar yükselmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla sert dili, fevri çıkışları ve Bulgaristan'da değişen iktidarlara ayak uyduramayışı orada da tutuklanmasına sebep olmuştur. Ayrıntıları hakkında yeteri kadar bilgi sahibi olamasak da Millî Mücadele dönemini İstanbul'da geçiren Edhem Ruhi Bey, ardından başladığı avukatlık mesleğine sıkı sıkıya sarılmıştır. Devam eden yıllarda, eski alışkanlıklarını hatırlayarak, hâlâ vatan-millet uğruna bir şeyler yapabileceğini göstermek amacıyla siyasete atılmıştır. Parlak bir siyasi başarı elde edemeyince, bu sefer eski inatçı yapısının aksine vazgeçmeyi tercih etmiştir.

Sonuçta, bu çalışmamızda, klasik bir İttihatçı, yani cesur, kafasına koyduğunu yapmak için hiçbir şeyden çekinmeyen, bazen düşüncesizce hareket eden ama serdengeçti ruhuyla savunduğu davanın peşinden koşan bir adam olan Edhem Ruhi Bey'i, eserlerini ve çıkardığı en önemli gazete olan, ki bu gazeteye verdiği ismi Soyadı Kanunu'ndan sonra kendine soyadı olarak almıştır, *Balkan*'ın II. Meşrutiyet'e giden 1907-1908 yılları arasındaki sayılarından hareketle gazetenin bütünü hakkındaki değerlendirmelerimizi ortaya koymaya çalıştık.

KAYNAKÇA

- BAL, H. (2002). "Ethem Ruhi Balkan ve Filibe'de Yayınladığı Balkan Gazetesi". *Balkanlarda İslam Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri*. İstanbul: İRCİCA Yayınları: 363-379.
- BAYHAN, A. Ali. – M. Z. ERTEKİN (2015). "Eserlere Adanmış Bir Hayat: İbrahim Hakkı Konyalı Hayatı ve Eserleri". *Şehirlerin Sevdalısı İbrahim Hakkı Konyalı Armağanı*. Konya: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- BAYIR, Ö. E. (2011). "Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Solda Partileşme". *İ. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. 45: 45-72.
- Canlı Tarihler: Ethem Ruhi Balkan Hatıraları* (1947). İstanbul: Türkiye Yayınları.
- DELİORMAN, A. (2009). *Kırık Kanatlı Jön-Türk*. İstanbul: Bayrak Yayınları.

- DELİORMAN, M. N. (1972). "Balkanlar Mücahidi: RUHİ". *Türk Dünyası*. 24: 10-12.
- DÜZCÜ, L. (2018). "Balkan Gazetesinin Yazar ve Okur Köşesinden Bulgaristan Türklerinin Sorunları (1906-1908)". *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. IV/5: 33-81.
- HANİOĞLU, M. Ş. (1995). *The Young Turks in Opposition*. New York: Oxford University Press.
- HANİOĞLU, M. Ş. (t.y.). *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*. İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- İNAN, Y. Z. (1978). *Jöntürklerden İttihat ve Terakki Cemiyetine*. İstanbul: Bayramşık Yayınları.
- KURAN, A. B. (1956). *Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılap Hareketleri ve Millî Mücadele*. İstanbul: Baha Matbaası.
- OĞUZ, G. (2007). "İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Yayın Organı Osmanlı Gazetesi". *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*. 6: 135-156.
- OKDAY, İ. H. Te. (t.y.). *Bulgaristan'da Türk Basını*. İstanbul: Hürriyet Ofset.
- ZAIMOĞLU, S. A. (2019). *Doğu Rumeli Türklerinin Sesi Balkan Gazetesi*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

Arşiv Belgeleri

- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). Yer nr.79-524-20, Fon nr.30-10-0-0
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Dahiliye Nezareti (DH.) Şifre Kalemi (ŞFR.), Nr.353/28.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Hariciye Nezareti (HR.) Siyasi (SYS.), Nr.1763/4.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Dahiliye Nezareti (DH.), Emniyet-i Umumiye Müdiriyeti Evrak Odası (EUM. VRK.), Nr.5/3.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Hariciye Nezareti (HR.) Paris Sefareti Belgeleri (SFR.) (04), Nr.833/85
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Sadaret Eyalât-ı Mümtaze Kalemi Belgeleri (A. MTZ.) Bulgaristan (04), Nr.170/15.

Diğer Süreli Yayınlar

- Başlıksız (1324.04.01). *Balkan*: 2.
- "Ağızlara Kilit!" (1322.Kanunusani.18). *Balkan*: 1.
- "Dahili" (1323.09.20). *Balkan*: 2.
- Edhem Ruhi (1322.07.09). "İfade-i Meram". *Balkan*: 1.
- Edhem Ruhi (1340h). *Kırk Haramiler Saltanatı*. İstanbul: Necm-i İstikbal Matbaası.
- Edhem Ruhi (1899) (Kânunuevvel 15). "Adalet-i İlahiye". *Osmanlı*: 1.
- "Harici" (1324.04.11). *Balkan*: 2.
- "İhtar-ı Mühim" (1900.09.15). *Osmanlı*: 1.
- "İlan" (1324.03.25). *Balkan*: 4.
- "İtizar" (1322.Kanunusani.8). *Balkan*: 1

“Mektup” (1322.02.02). *Balkan*: 2.

“Müvezzilerimize” (1323.Teşrinievvel.3). *Balkan*: 1.

“Papagal” (1322.Kanunusani.11). *Balkan*: 3.

“Papagal” (1323.Kanunusani.17). *Balkan*: 3.

“Papagal” (1324.Haziran.20). *Balkan*: 3.

“Vidin’den Mektup” (1322.02.23). *Balkan*: 2.